

Het andere punt betreft de vraag of de Amsterdamse samenleving in de behandelde dertig jaren een wijziging van standenmaatschappij in klassenmaatschappij vertoont. Mevrouw De Vries legt hier enige nadruk op in het slot van haar boek, waar zij de opkomst van een nieuwe economische elite, met name industriële elite aanwijst, die meer geneigd zal zijn de maatschappelijke verhoudingen te vatten in termen van klassetegenstellingen. Met stelligheid laat zij weten dat het standsbewustzijn prevaleert bij de traditionele elite en het klassebewustzijn bij de nieuwe elite. In de economische toplaag bestond omstreeks 1880 klasse- en standsbewustzijn naast elkaar (138). Ik wil dit graag aannemen maar meen niettemin dat hiervoor in deze studie te weinig adstructie geboden wordt. Om deze opmerking maar een positieve wending te geven: hier ligt een veld van onderzoek waarvan ik zou wensen dat de schrijfster, die zich met haar proefschrift zozeer gekwalificeerd betoont, er nadere aandacht aan geeft.

Joh. de Vries

Th. W. M. Veld, *Volksonderwijs en leerplicht. Een historisch sociologisch onderzoek naar het ontstaan van de Nederlandse leerplicht 1860-1900* (Dissertatie Leiden 1987; Delft: Eburon, 1987, 296 blz., f39,50 (ook te verkrijgen door overmaking van dit bedrag op gironummer 5662544 ten name van Th. Veld te Leiden), ISBN 90 70879 95 6).

Deze studie begint met een algemene beschouwing over de pedagogisering van de samenleving, waarna Veld als centrale vraagstelling formuleert 'welke factoren en processen hebben geleid tot de invoering in Nederland van een leerplichtwet in 1900?'. Vervolgens behandelt hij De Swaan, Archer en Foucault: theorieën over respectievelijk verzorgingsstaat, nationale onderwijssystemen, en normalisering van gedrag. Toch wil Veld niet breed ingaan op sociaal-culturele of pedagogische achtergronden van de Nederlandse leerplichtwetgeving. De concrete uitwerking van zijn vraagstelling blijkt sterk toegespitst op één aspect: het verloop van de ideologisch-politieke discussie over leerplicht. Veld formuleert een reeks vragen over de deelname van specifieke groepen aan die discussie.

De eerste hoofdstukken vatten de ontwikkeling samen van het Nederlands volksonderwijs tussen 1800 en 1875, met speciale aandacht voor de onderwijsfinanciering door de ouders en eventuele schoolfondsen; de bestuurlijk sterk lokale of regionale invloed; het aanvankelijk goeddeels ontbreken van overheidsstatistieken en (na 1860) de verbetering daarvan; de particuliere initiatieven die eerder tegen schoolverzuim dan op leerplicht gericht waren. Vervolgens typeert Veld in drie hoofdstukken de na omstreeks 1875 geldende standpunten onder respectievelijk sociaal-liberalen, antirevolutionairen en socialisten (meer behoudende liberalen en vooral katholieken blijven buiten beschouwing). Hij schetst hun ideologieën in het algemeen en hun opvattingen over overheidsinterventie ten aanzien van kinderarbeid, onderwijsfinanciering en schoolgaan.

Daarna gaat hij in op de vereniging *Volksonderwijs*, een belangrijke particuliere organisatie die tussen omstreeks 1875 en 1900 invloed wilde uitoefenen op wetgeving over (onder andere) kinderarbeid en leerplicht. Hij bespreekt de ontwikkeling van standpunten binnen die vereniging, en de wijze waarop deze reageerde op de schoolstrijd. Dit hoofdstuk over een georganiseerde 'pressiegroep' vormt een van de interessantste delen van het boek. Mooi afgerond is het niet, omdat het ontstaan van de vereniging slechts summier wordt besproken en de verenigingsactiviteiten vanaf 1890 pas twee hoofdstukken later in een bredere context worden behandeld.

Veld vervolgt eerst met een hoofdstuk over het schoolverzuim sinds 1860: zowel de ontwikkeling van het schoolbezoek zelf, als van normen ten aanzien daarvan. De belangrijkste bron is hier de toenmalige onderwijsstatistiek, evenals het geval was in een recent proefschrift over regionale verschillen in het schoolbezoek (H. Knippenberg, *Deelname aan het lager onderwijs in Nederland gedurende de negentiende eeuw* (Amsterdam, 1986)). Hoe betrouwbaar de gehanteerde negentiende-eeuwse statistieken nu eigenlijk geacht mogen worden, blijft overigens wat mistig.

Het voorlaatste hoofdstuk behandelt de politieke discussie over leerplicht vanaf 1890: de standpunten van diverse politieke- en belangengroeperingen, de totstandkoming van een wetsontwerp, de behandeling ervan in de Tweede Kamer, en het (ondanks de aanvankelijke tegenstand onder confessionelen) handhaven van de leerplicht door het kabinet- Kuyper. In zijn slotbeschouwing vat Veld samen hoe de leerplichtwet de bezegeling vormde van een maatschappelijke en ideologische ontwikkeling in de voorgaande decennia. Hij gaat kort in op leerplichtverlenging sinds 1900 en besluit met een visie op de actuele schoolverlatersproblematiek.

Als beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse leerplichtwet vormt Velds studie een welkome bijdrage. Hij nuanceert ook opvattingen die op de oudere geschiedschrijving van de schoolstrijd gestoeld zijn: zo benadrukt hij dat het juist niet-confessionelen waren die al vroeg financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs bepleitten.

Er zijn daarnaast bezwaren. De gekozen structuur maakt, ook binnen afzonderlijke hoofdstukken, een willekeurige indruk. Zo lijkt het geen voor de hand liggende volgorde om in diverse hoofdstukken éérst ideologische en politieke reacties op het probleem van het schoolverzuim te behandelen, pas daarna aan de hand van cijfermateriaal te bekijken hoe ernstig dat probleem in de praktijk nu eigenlijk was, en vervolgens opnieuw de draad van de politieke discussie op te nemen. Vaak blijft onduidelijk hoe de stof zich verhoudt tot de in de inleiding gestelde concrete vragen: zelfs aan het slot komt Veld hooguit in oppervlakkige en algemene zin daarop terug. Begrijpelijk is dat in zoverre, dat bijvoorbeeld alleen al de vraag naar de opvattingen van onderwijzers of onderwijsdeskundigen veel breder onderzoek van verenigingsbladen en dergelijke zou vergen dan waarvan hier sprake was. Maar ook geeft hij onvoldoende expliciet aan hoe zijn onderzoeksresultaten nu in verband gebracht kunnen worden met de theorieën die hij bij de vraagstelling ontvouwde. Behalve de structuur is ook de selectie soms dubieus. Zo zijn er wellicht 'pragmatische redenen', zoals Veld zegt, om de standpunten van antirevolutionairen uitvoerig te bekijken en die van katholieken buiten beschouwing te laten: maar hij had wel beter mogen aangeven waarom dit een verantwoorde keus leek.

Veld lijkt meer geïnteresseerd in het aandeel en succes van diverse groepen in de discussie over leerplicht, dan in de achtergrond en inhoudelijke variatie van argumenten. Dat is een legitieme beperking. Wel vind ik de hantering ervan soms wat cru: waar de wortels liggen van de gedachte van leerplicht als complement van een recht op onderwijs, acht hij bijvoorbeeld niet vermeldenswaard. Opvattingen van onderwijshervormers uit het verleden worden in zijn kader pas interessant 'als op zijn minst kan worden aangetoond dat zij de instemming hadden van grote en/of invloedrijke groepen uit de samenleving'. Hij onderzoekt de pedagogische meningsvorming overigens niet, en hanteert dat instemmings-criterium evenmin consequent. Bijvoorbeeld, de opvatting dat baldadige jongeren door school te gaan van de straat konden worden gehouden werd behalve omstreeks 1880 ook omstreeks 1780 al door velen gedeeld. Op grond daarvan kenden diverse armenscholen verkapte leerplicht: als bedeelde ouders hun kinderen niet naar school stuurden, hield de diaconie de bedeling in. Hoewel een dergelijke selectieve leerplicht

tot het midden van de negentiende eeuw niet ongebruikelijk was, gaat Veld eraan voorbij. Zijn concentratie op politieke meningsvorming betekent dat naast terechte signalering van veranderende opinies een kleine onderstroom van continuïteit snel over het hoofd wordt gezien.

Wanneer Veld het ontstaanstijdstip van politieke discussies over leerplicht verklaart, legt hij er wellicht iets te veel nadruk op dat juist toen *behoefte* aan algemene leerplicht ontstond, en benadrukt hij iets te weinig dat afgezien daarvan voor het eerst zich de *mogelijkheid* voordeed om een algemene invoering van leerplicht serieus ter discussie te stellen—bijvoorbeeld dankzij de algehele groei van het overheidsbudget, een factor die hij niet systematisch behandelt. Hiermee is niet gezegd dat Velds conclusies onjuist zijn: wel dat hij soms wat weinig ingaat op het beperkte karakter ervan.

H. van Setten

A. Knoester, ed., *Lessen uit het verleden. 125 jaar Vereniging voor de staathuishoudkunde* (Leiden: Stenfert Kroese, 1987, 533 blz., f75,-, ISBN 90 207 1601 8).

Dit is een hooggestemd boek, uitgegeven bij gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Vereniging voor de staathuishoudkunde (1862-1987), die eind 1986 het recht is verleend het predikaat 'Koninklijke' te voeren. Dit hooggestemd slaat niet alleen op de fraaie vormgeving van het werk en evenmin uitsluitend op het citaat van Prediker in het Ten geleide van redacteur Knoester (onder andere: 'er is geen einde aan het maken van veel boeken en veel doorvorsen is afmattig voor het lichaam' in Prediker 12: 12), maar in het bijzonder op de keur van onderwerpen en medewerkers die in dit jubileumboek aan de orde zijn. Hooggestemd is natuurlijk ook de titel van het werk, die zo nadrukkelijk vooropgesteld suggereert dat economen menen iets van het verleden te kunnen leren ofwel pretenderen zelf menige les te hebben gegeven. Knoester gewaagt in zijn Ten geleide van de fijne neus van de Vereniging voor zowel het signaleren van nieuwe inzichten in de economische theorie als voor het aangeven van een mogelijke toepassing in de praktijk. Wie terugblijkt op onze economische geschiedenis sinds 1862 ziet inderdaad een beeld oprijzen van de relatie tussen theorie en praktijk in bepaald positieve zin en had zich een boek kunnen voorstellen dat de geschiedenis van de Koninklijke vereniging langs deze lijn exposeerde. Groots werk waar zeker behoefte aan bestaat, maar aan dergelijk hooggestemd eenmanswerk viel blijkbaar niet te denken. Wellicht past het over vijftig jaar. Ongetwijfeld zal deze bundel dan een goed fundament vormen.

Twee invalshoeken stonden redacteur Knoester bij de samenstelling voor ogen: het demonstren van de boven al genoemde fijne neus en de ontwikkeling van het denken over economische vraagstukken in de onderhavige periode. Wetenschap en praktijk komen hierbij tot hun recht, wat voor de jaren 1973-1987 geleid heeft tot bijdragen van beleidsmakers als Den Uyl, Van Aardenne en Kok, die voor de contemporaine geschiedschrijving waardevol zijn. Een zeker gemis vormt het ontbreken van registers, vooral van namen van personen, maar nuttig voor raadpleging is de lijst van preadviezen vanaf 1893, omdat steeds onderwerpen werden behandeld die in het brandpunt van de actualiteit stonden en veelal een sterke nawerking bezaten.

Een staalkaart van de theorie en praktijk, noemt Knoester deze bundel in zijn afsluitende toekomstverkenning (485). Het heeft op deze plaats zin vooral de aandacht te vestigen op de bijdragen met een historische dimensie. Daartoe behoort in de eerste plaats de schets van de